

İRAN'IN GÜNEY AZERBAJYAN EKSENİ AZERBAJYAN STRATEJİSİ*

*Iran's Azerbaijan Strategy in the Axis of South Azerbaijan***

Nazrin ALİZADA***
Mehmet Seyfettin EROL****

Öz

Elinde bulundurduğu alternatifleri politik bir araç gibi çıkarlarının mevcut olduğu bölgelerde kullanmaya çalışan İran, Ortadoğu'da gerçekleşen olaylar ekseninde kendi varlığını açık şekilde ortaya koyarken, bunu üstü örtülü şekilde Güney Kafkasya bazında Azerbaycan özelinde somutlaştırmaya çalışmaktadır. İran, Güney Kafkasya'da özellikle Türkcülük/Azerbaycancılık ideolojisinden dolayı aralarında samimi uyumsuzluk yaşandığı Azerbaycan üzerinde etkinliğini daha çok din ve etnik kimlik üzerinden oluşturmak istemektedir. Ancak İran'ın bu devlete yönelik uygulamaya çalıştığı stratejide kullandığı araçları şekillendiren bir nüans mevcuttur. Bu da İran'ın kendi içinde bulundurduğu Güney Azerbaycan meselesinden kaynaklanmaktadır. Bu çerçevede, makalede İran'ın Güney Azerbaycan merkezli oluşturduğu Azerbaycan stratejisi ve yaşanan örnek olaylar ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: İran, Azerbaycan, Güney Azerbaycan, Din, Kimlik.

Abstract

Iran tries to use its distinctive alternatives as a political tool in regions where its interests exist. In this axis, it tries to embody itself implicitly on the basis of the South Caucasus; especially in the case of Azerbaijan. Albeit the ideology of Turkism/Azerbaijanism creates a sincere conflict between the two states, Iran aspires to establish its activity mostly through religion and ethnic identity factors on Azerbaijan. Therewithall, Iran's political strategy towards Azerbaijan originates from the South Azerbaijan issue which relates to Iran's internal problems. In this regard, Iran's Azerbaijan strategy and case studies will be evaluated in the article.

Keywords: Iran, Azerbaijan, South Azerbaijan, Religion, Identity.

* **Makale Geliş Tarihi: 02.02.2021** **Yayına Kabul Tarihi: 27.03.2021**

** Bu makale, Nazrin Alizada tarafından Prof. Dr. Mehmet Seyfettin Erol'un danışmanlığında hazırlanan "İran'ın Ulus Devlet İnşa Sürecinde Kimlik Politikası: Güney Azerbaycan Uygulamalı Örneği" başlıklı doktora tezinden yararlanılarak kaleme alınmıştır.

*** Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Doktora Öğrencisi, e-posta: nazrinalizada@gmail.com, ORCID: 0000-0002-6874-7712.

**** Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İİBF Uluslararası İlişkiler Bölümü, Ankara Kriz ve Siyaset Araştırmaları Merkezi (ANKASAM) Başkanı, e-posta: mserol@gmail.com, ORCID: 0000-0001-8358-7326.

GİRİŞ

İran, sahip olduğu jeopolitik ve jeostratejik avantajlardan dolayı bölgesel güç olmaktan ziyade, kendi çıkarlarının bulunduğu bölgelerde yaşanan olayların “onsuz” çözülmesini istemeyen ve alınan kararları etkileme mekanizmasına sahip olan bir devlettir. Bu tür stratejik hedeflerinin olması onu güvenlik politikasını yeniden şekillendirmeye itmiştir. Bu ekseninde, İran günümüz gerçeklerine uygun olan yöntem ve araçları kullanmak suretiyle bölgeye müdahale etme mekanizmasının artırılması yolunu tercih etmiştir. Nitekim, İran’ın elinde bulundurduğu siyasi ve dini araçları kullanarak yanı başında bulunan, tarih, kültür ve din açısından ortak bir geçmişe sahip olan Azerbaycan üzerinde etkisini arttırmak istemesi bunun bariz göstergesidir.

Azerbaycan’ı İran için önemli kılan unsur Güney Azerbaycan olarak adlandırılan ve İran’ın egemenliği altında bulunan bölgede, onun ulusal çıkarlarına ters düşebilecek kapasitede Azerbaycan Türkünün bulunmasıdır. Bu minvalde, İran’ın bu meseleye yönelik tedirginliğinin arkasında saklı kalan nedenler politik çerçevede değerlendirilmeye tabi tutulabilir. Çünkü, özellikle 20. yüzyılın sonuna doğru uluslararası arenada Berlin Duvarı’nın Yıkılması ve ardından iki Alman toprağının birleştirilmesi, ikiye bölünmüş bir şekilde yaşayan Azerbaycan Türklerinde ulusal çıkarlar yolunda birleşmek fikrini uyandırmıştır. Bu da onları Kuzey ve Güney Azerbaycan’ın “Birleşik Azerbaycan” adı altında birleştirilmesi yoluna teşvik etmiştir. Ancak, uluslararası siyasette yaşanan gelişmeler, olayların tamamen farklı bir boyut kazanmasına neden olmuştur. Buna müteakip, Sovyetler Birliği’nin dağılması süreci aynı zamanda Türk Cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarına kavuşmasına vesile olmuş ve böylece, Azerbaycan da 1991 yılında kendi bağımsızlığını elde etmiştir. İran, Azerbaycan’ın bağımsızlığını 25 Aralık 1991 tarihinde tanımış ve ikili diplomatik ilişkiler ise 12 Mart 1992 tarihinde kurulmuştur.¹

¹ Taghi Davoodi, “Political and Cultural Relations between Iran and Azerbaijan: A Review”, *International Journal of Humanities and Cultural Studies*, Özel Sayı, 2016, s. 1999.

İRAN'IN GÜNEY AZERBAJCAN EKSENLİ AZERBAJCAN STRATEJİSİ

Azerbaycan'ı eski topraklarının bir parçası olarak gören İran'ın onun bağımsızlığını tanıyarak diplomatik ilişkiler kurması tamamen zaruretten kaynaklanmaktadır. Bu zarureti ortaya çıkaran iki önemli faktör vardır. Bunlardan ilki Azerbaycan'ın daha çok Batı yönlü bir yönetim tarzı benimsemesi, ikincisi ise Türkiye'yle varolan stratejik partnerlik ilişkisidir. Özellikle, Sovyetlerin dağılması ve komünist rejimin çökmesinden sonra Türkiye'nin de Güney Kafkasya ve Orta Asya üzerinde nüfuz sahibi olmak için ideolojik mücadele içine girmesini² ve Türkiye'nin etkisi altında Azerbaycan'ın tamamen Türkleşme olanağını göz önünde bulundurduğunda ikinci nüans İran'ı daha çok endişelendirmektedir.

Tüm bu söylenenler doğrultusunda, çalışmanın esas odak noktasını tarihsel ekseninde iki ülke arasındaki ilişkilerin irdelenmesi değil, bundan daha ziyade mevcut ilişkilerin yönünü değiştirecek siyasi motifli olayların ve onların perde arkasının incelenmesi oluşturmaktadır. Böylece, ilk önce kısaca İran'ın güvenlik politikası ve bu ekseninde bölgesel olarak kullandığı yöntem ve araçlara değinilecek; daha sonra ise Güney Azerbaycan merkezli oluşturulan Azerbaycan'a yönelik politik strateji ve iki ülke arasında çıkan siyasi, dini, etnik milliyetçilik ve ekonomik temelli sorunların tetiklediği olaylar hakkında bir arka plan oluşturulmaya çalışılacaktır.

İRAN'IN DIŞ GÜVENLİK POLİTİKASINDA KULLANDIĞI YÖNTEM VE ARAÇLAR

Her bir ülke kendi güvenlik politikasını iç politik çıkarları doğrultusunda şekillendirmektedir. Aynı zamanda, devletler iç gereksinimlerden dolayı dış güvenlik politikasına yeni prespektifler kazandırarak kendini diğer devletlerin gözünde cazip kılmaya çalışmaktadır. Ancak bu mümkün olmadığı takdirde günümüz gerçekleri doğrultusunda siyasi ve dini motifli araçlar kullanılarak diğer devletler üzerinde baskı yaratılması yöntemi

2 Abdollah Baei Lashaki vd., "The Roots of Tension in South Caucasus: The Case of Iran-Azerbaijan Relationship", *Journal of Politics and Law*, 6(4), 2013, s. 144.

devreye girmektedir. Bu yöntemi etkin şekilde kullanan devletlerden biri İran İslam Cumhuriyeti'dir.

Bu devlet, Güney ve Batı Asya'da bulunan, kuzeyde Bağımsız Devletler Topluluğu ve Hazar Denizi'yle, doğuda Afganistan ve Pakistan'la, güneyde Umman Körfezi ve Basra Körfezi'yle, batıda ise Irak ve Türkiye'yle çevrelenen bir ülkedir.³ İran, Ortadoğu'nun hem stratejik,⁴ hem de askeri olarak güçlü sayılan başlıca ülkeleri arasında olmakla beraber aynı zamanda önemli ticaret yollarına ev sahipliği yapan ülkelerden biridir. Sahip olduğu jeostratejik önem İran için güvenlik sorunlarını da beraberinde getirmiştir. Çünkü güvenlik, devletlerin ulusal çıkarlarının gerçekleştirilmesi, iç politik stratejisinin tehlike riskinden uzak tutulması ve toplumsal düzenin sağlanmasına ilişkin bir kavramdır. Özellikle de 20. yüzyılın sonunda yaşanan siyasal gelişmeler devletlerin yeni dış güvenlik politikası doktrinini genişleterek daha kapsamlı bir mecraya sahip olmasını sağlamıştır. Yani, önceleri güvenlik kavramında ülkelerin toprak bütünlüğü ve bekasının sağlanmasını kapsayan askeri boyut daha çok önemliken artık yeni dönemden itibaren siyasi, ekonomik, sosyal ve teknolojik boyutlar da önem kazanmaya başlamıştır.⁵ Bu kendini İran'da 1979 yılında yaşanan devrimle göstermiştir.

İran'da, Ocak 1978 tarihinde hükümetin kontrolü altında olan Ettela'at tarafından beklenmedik bir bombalı saldırı düzenlenmiştir. Sonraki günlerde ise yerel pazarların kapanması ve Ayetullah Şeriatmedari için üst düzey din adamlarının desteğinin kazanılmasına yönelik Kum şehrinde öğrencilerin sokaklara çıkması mevcut iç karmaşayı daha da körüklemiştir.⁶ Yaşanan gelişmelere paralel olarak 1979 yılında İslam Devrimi gerçekleşmiş ve bunun sonrasında İran dış politikasında ideolojik

3 "Country Background Note: Iran", *Country of Origin Information Materials*, 2019, s. 6.

4 Mohammad Nuruzzaman, "Iran on the Global Stage: Assessing Iranian Power and Its Limitations", *Pakistan Journal of International Relations*, 1(1), 2009, s. 8.

5 Faruk Özgün, *Küresel Terör*, Okumuş Adam Yayınları, İstanbul 2001, s. 53.

6 Ervand Abrahamian, *A History of Modern Iran*, Cambridge University Press, New York 2008, s. 158.

İRAN'IN GÜNEY AZERBAIJAN EKSENLİ AZERBAIJAN STRATEJİSİ

önceliklerin yanı sıra siyasal, ekonomik ve askeri faktörler de etkili bir araç gibi kullanılmaya başlanmıştır. Bu, beraberinde bölgeselleşme hareketini gündeme getirmiştir. Bu bağlamda, İran oluşturmaya çalıştığı yeni güvenlik stratejisinin merkezine savunma planlaması ve buna yönelik ortaya çıkan öncelikleri yerleştirmiştir. Bu öncelikler ise dört kategoride toparlanabilir:⁷

- Ekonomik, siyasal ve askeri alanda kendi kendine yetebilmek;
- Çıkarlarının bulunduğu bölgelerde, özellikle Ortadoğu ve Kafkasya'da etkin şekilde güç kullanarak kontrolü ele almak;
- Kendisi için risk oluşturacak unsurları devre dışı bırakarak caydırıcılık politikasından yararlanmak.
- Son olarak, bu öncelikleri gerçekleştirerek bölgesel güç olmak.

Ancak, İran'ın bu beklentilerine yönelik birçok engel ve tehdit olgusu mevcuttur ve aynı zamanda İran'ın dış güvenlik stratejisinin şekillenmesinde bazı tehdit olgularının da büyük rolü vardır. Bu tehdit olgularının aşağıdaki gibi sıralanması mümkündür: ⁸

- ABD (büyük şeytan), Batı ve İsrail (küçük şeytan) karşıtlığı;⁹
- Bu karşıtlıktan doğan mücadelenin onun çıkarlarının olduğu bölgelerde kırılan fay hatlarını ortaya çıkarması;
- Şiiliği hakim ideolojiye dönüştürerek dinin siyasete hizmet etmesini sağlamak istemesi;
- Mezhepsel ayrımcılık bazında Suudi Arabistan'la sorunlarının olması;

7 Patrick Clawson, der., *Iran's Strategic Intentions and Capabilities*, McNair Paper Institute for National Strategic Studies National Defense University, Washington 1994, s. 42.

8 Mehmet Seyfettin Erol, "ABD-İran Krizindeki Üç Kritik Soru: Hangi İran? Nasıl Bir İran? Kimin İran'ı?", *Anadolu Ajansı*, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/abd-iran-krizindeki-uc-kritik-soru-hangi-iran-nasil-bir-iran-kimin-iran-i/1702076>, (Erişim Tarihi: 23.05.2020).

9 İran dış politikasında ABD ve İsrail karşıtlığı hakkında detaylı bilgi için bkz. Kadir Ertaç Çelik-Mehmet Seyfettin Erol, "Kuşak-Yol Girişimi Bağlamında ABD'nin İran Politikasının Analizi", *Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 2019, s. 27.

- Farklı etnik gruplara ev sahipliği yapmış olmanın getirdiği milliyetçilik sorunları.

KULLANILAN YÖNTEM VE ARAÇLAR

İran dış güvenlik politikası ekseninde etkin araç olarak *finsansal ve askeri avantajları* kullanmaya çalışmaktadır. Bu ekseninde İran, muhalif rejimlerin desteklenmesi, dinin özellikle de Şiiliğin kullanılması, etnik milliyetçilik faktörünün öne çıkarılması yöntemlerini etkin şekilde kullanmaktadır.

İran, farklı müttefik rejimleri ve silahlı gruplaşmaları destekleyerek eğitmek için ister silah olsun, isterse de askeri danışmanlar vasıtasıyla kolaylıklar yaratmaya çalışarak onları kendi güvenlik politikasının bir aletine dönüştürmek istemektedir.

İran'ın güvenlik politikasında araç olarak kullandığı en esas yöntemlerden biri de *din faktörüdür (Şiilik)*. Nüfusunun %90'nını Şiilerin¹⁰ teşkil etmesi ve yakın çevresinde de Azerbaycan (%75), Irak (%60) ve Bahreyn'de (%70) Şii nüfusun çoğunluğu oluşturması,¹¹ Lübnan'da Şiilerin en büyük mezhepsel grup olması; Afganistan, Pakistan, Hindistan gibi Yakın Doğu ülkelerinin yanı sıra Kuveyt ve Suudi Arabistan'da da Şii nüfusun olması, İran'ın Şii mezhebini bir politik araç gibi Müslüman bölgelerde kullanmasını kolaylaştırmıştır.

Ancak, her ne kadar İran kendini "Müslümanların koruyucusu" gibi tanıtsa da o din faktörünü kendi dış politikasının meşruiyet aracı olarak

10 İran'da Şiiliğin üç esas mezhebi daha çok öne çıkmaktadır: müteşerria(Cafer-i İmami), mutasavvıfa (Gulati Şia), İsmaili. İmami Şiilerin daha çok ibadet ettikleri yerler Meşhed ve Kum şehridir. Gali Şiileri ise diğer mezheplerden ayırmak için Aleviler olarak adlandırılmaktadır. Alevilerin de Türki ve İrani kolları mevcuttur. Türki kolda Hz. Ali merkezi rol oynadığı halde İrani kolda ona saygı duyulur fakat merkezi konumda değildir. Konu hakkında detaylı bilgi için bkz. Rafael Blaga, *Handbook of Iranian People*, Yeni Zamanlar Dağıtım, 1997, s. 40-43; Kadir Ertaç Çelik, "İslam Devrimi Sonrası İran'da Kimlik ve Dış Politika: Konstrüktivist Bir Bakış", *Bölgesel Çalışmalar Dergisi*, 1(1), 2016, s. 260.

11 Yıldırım Deniz, "Ortadoğu'daki Çatışmalara Devletlerin ve Devletdışı Aktörlerin Etkileri", *TESAM Akademi Dergisi*, 3(1), 2016, s. 136.

İRAN'IN GÜNEY AZERBAJCAN EKSENLİ AZERBAJCAN STRATEJİSİ

Ortadoğu'da, Kafkasya ve Orta Asya'da¹² farklı şekilde kullandığından onun dış politikasındaki söylem ve eylemleri arasında farklılıklar ortaya çıkmaktadır. Bu çerçevede İran, Şiiliği kullanarak aşağıdaki hedeflere ulaşmak istemektedir:

- Mezhepsel farklılıkların kışkırtılması;
- Suudi Arabistan'ın Körfez'deki egemenliğine son koyulması;
- İslam Dünyasındaki liderliğin ele alınması;
- Sünni Arap Devletleri Birliği'nin oluşturulmasının engellenmesi.

Ortadoğu haricinde İran, din faktörünü etkin şekilde Güney Kafkasya'ya yönelik stratejisinde de uygulamaktadır.¹³ Özellikle, İran Şiilerin üstünlük teşkil ettiği Azerbaycan'da din faktörünü etkin şekilde kullanmasının yanı sıra bazen de kendi ulusal çıkarlarından dolayı bu faktörü ikinci plana itmiştir. Bunun en bariz örneği ise Azerbaycan-Ermenistan arasındaki Karabağ Sorunu'nun çözümünde İran'ın din kardeşi olan Azerbaycan'a rağmen sergilediği tutum olmuştur.

İran'ın güvenlik politikası kapsamında kullandığı bir diğer araç *etnik kimlik ve milliyetçilik* faktörüdür. İran'da millet kelimesi din, şariat ve mezhep gibi anlamlara gelmektedir. Bunların hepsini kendinde etnik milliyetçilik kavramı birleştirmektedir. Bu da kendini İran'daki etnik gruplarla hükümet arasındaki ilişkilerde özellikle de, İran çevresinde etnik hareketlilik bağlamında göstermektedir. İran'da mevcut olan etnik milliyetçilik bazı araştırmacılar tarafından ele alındığında yalnızca Fars kökenli halklara nispet edilerek diğer etnik gruplar dışlanmıştır. Özellikle, Hamid Ahmadi'ye göre İran'daki etnik milliyetçi hareketlerin elitleri üç grupta toplanmaktadır: devletin merkezleşmesi sürecinde zarar gören aşiret liderleri, orta sınıftan

12 Arif Keskin, "Şii Jeopolitiği ve İran", *Avrasya Dosyası*, 13(3), 2007, s. 94.

13 Brenda Shaffer, "The Islamic Republic of Iran: Is It Really?", Brenda Shaffer, der., *The Limits of Culture: Islam and Foreign Policy*, The MIT Press, Cambridge 2006, s. 220.

modern eğitimli elitler, etnik gruplardan olmayan solcu Farslar. Ahmedi, bu tanımlamayla sanki, Farslar dışındaki halklardan veya etnik gruplardan siyasi seçkin veya liderler çıkmadığını göstermeye çalışmıştır.¹⁴

Buradan anlaşılacağı üzere İran multietnik yapıya sahip bir devlettir ve bu unsuru daima elinde bir siyasal araç olarak kullanmaya çalışmaktadır. Bunun en bariz örneği ise İran'ın Güney Kafkasya'da Azerbaycan'a yönelik geliştirdiği politik stratejinin Güney Azerbaycan merkezli olmasıdır. Çünkü İran'da Farslardan sonra ikinci en büyük etnik grup Azerbaycan Türkleri'dir.¹⁵ Bu nedenle İran, Güney'deki Azerbaycan Türkleri üzerinde uygulanmaya çalıştığı politikayla Araz'ın kuzeyinde yerleşen Azerbaycan devletine yönelik stratejisine yön vermektedir. Aynı zamanda, bu stratejiyle sanki Kuzey ile Güney arasındaki iletişimi koparmak istemektedir. Bu da kendini daha çok Güney Azerbaycan meselesi bağlamında İran-Azerbaycan ilişkilerinin şekillenmesi çerçevesinde göstermektedir ve buna da ayrıntılı olarak aşağıda yer verilmektedir.

İRAN-AZERBAYCAN İLİŞKİLERİNDE TEHDİTLER VE RİSKLER

Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra bağımsızlığına kavuşan Türk cumhuriyetlerinden biri de Azerbaycan olmuştur. 1991 yılında bağımsızlığını ilan ettikten sonra Azerbaycan, ilk önce Türkiye ve Pakistan,¹⁶ daha sonra ise Batı Avrupa devletleri tarafından tanınmıştır. Ancak Azerbaycan'ın yanı başında olan sınır komşusu İran kazanılan bu bağımsızlığı tanımakta tereddüt etmiş, yalnızca belirli bir zaman geçtikten sonra Azerbaycan'ın bağımsızlığını tanımıştır. Bunun esas nedeni ise İran'ın daima kendi

14 Hamid Ahmadi, "The Politics of Ethnic Nationalism in Iran", Carleton University, Department of Political Science, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ottawa-Ontario 1995, s. 302.

15 Doğan Başaran, "Realizm-İdealizm İkilemi Bağlamında İran'ın Dış Politika Yönelimlerine Teorik Bir Bakış", *Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, 1(2), İran Özel Sayısı, 2017, s. 225.

16 Muhammad Asif Noor, "Pakistan-Azerbaijan Relations Reaching a New Momentum, New Spring", *Azernews*, <https://www.azernews.az/analysis/80123.html>, (Erişim Tarihi: 07.01.2021).

İRAN'IN GÜNEY AZERBAJYAN EKSENİ AZERBAJYAN STRATEJİSİ

topraklarının ve tarihi kültürünün parçası olarak gördüğü Azerbaycan'ı Fars milliyetçilerinin ileri sürdüğü teoriye göre değerlendirmesi olmuştur. Bu minvalde İran, 1991 yılından sonra Azerbaycan politikasını yeniden şekillendirmeye başlasa da bazı tutumlarından halen vazgeçmemiştir. Buna, Azerbaycan Türklerinin İranlı olduğu, onların Türk olmadığı gibi iddialar dahildir. İran'ı böyle bir tutum benimsemeye doğru iten bazı faktörler vardır. İran bu faktörleri Azerbaycan'la olan ilişkilerinde tehdit ve risk gibi algılamaktadır:

- Bağımsızlıktan sonra Azerbaycan'ın Batı yanlısı strateji uygulamaya çalışması;
- Kızların okullarda eşit eğitim gördüğü, Batı tarzı tiyatro ve operaların olduğu küçük bir ülkenin demokratikleşme yolunda ilerlemesi;
- ABD ve Batılı devletlerin Azerbaycan üzerinden yeni enerji projelerini gerçekleştirmek istemesi;
- Uzun bir süre Hazar'ın hukuki statüsünün belirlenememesi (artık belirlenmiştir);
- Azerbaycan'ın İsrail'le ilişkilerini geliştirmesi (ikili ilişkilerde ilerlemeler yaşanması İran'ı gelecekte İsrail'in ona karşı Azerbaycan arazisinden yararlanabileceği düşüncesine sevk etmektedir);¹⁷
- Azerbaycan'da din ile devlet işlerinin birbirinden ayrılması ve bunun İran'a karşı yönelen bir tehdit gibi algılanması;
- Güney Azerbaycan¹⁸ konusunda devam eden endişelerinin olması ve gün geçtikçe Güney'de yaşayan Azerbaycan Türkleri arasında yaygınlaşan Azerbaycancılık ideolojisi.¹⁹

17 Lashaki vd., *a.g.m.*, s. 146.

18 Diğer tehdit algıları dışa dönük iken, bu tehdidin ülke içinde var olan bir mesele olması İran'ı, Azerbaycan'a yönelik uyguladığı stratejisinde kullandığı yöntem ve araçların Güney Azerbaycan ekseninde şekillendirmeye doğru itmiştir.

19 Poyraz Gürson, "İran'ın Azerbaycan Meselesi", *C4 Defence Akademik Rapor*, 4, 2013, s. 147.

Yukarıda sıralanan tehdit ve risk olguları bağlamında iki ülke arasındaki ilişkilerin ve İran'ın bu çerçevede kullandığı politik ve dini araçların Azerbaycan üzerinde yarattığı etkinin anlaşılması adına aşağıda Azerbaycancılık ideolojisi ekseninde Güney Azerbaycan meselesi; dini zeminde hicap, Eurovision ve Nardaran olayları; enerji zemininde Hazar'ın hukuki statüsünün uzun bir süre belirlenememesi ve siyasi zeminde ise Karabağ Sorunu'na yönelik İran'ın sergilediği tutum incelenmektedir.

AZERBAYCANCILIK İDEOLOJISI EKSENİNDE GÜNEY AZERBAYCAN MESELESİ

İran, sorunun kaynağı olarak her şeyden önce Azerbaycan devletinin ismini görmektedir. Bu, zaman geçtikçe farklı kesimler tarafından da dile getirilmiştir. Örneğin Mehmet Emin Rasulzade, Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti bağımsızlığını ilan ettiği zamanlarda İran'ın Azerbaycan adında yaratılan devleti tanımayacağını belirtmiş,²⁰ Azerbaycan'ın İran'daki güney kısmı kapsadığını ve bu isimde bir devletin kuzeyde de yaratılmasını kabul etmeyeceklerini söylemiştir. Hatta bir İran gazetesinde bu konuya ilişkin şöyle bir cümleye yer verilmiştir: İranlılar tarafından Azerbaycan adı sadece İran'a özgü *bir isim gibi kabul edilmekte ve ileride ortaya çıkabilecek herhangi bir yanlış anlaşılmaya mahal vermek istenilmemektedir.*²¹

O zamanlardan bu yana Azerbaycan isimli devletin varlığını kabullenmek istemeyen İran günümüzde de bunu Azerbaycancılık ideolojisinin Türklüğe dayanmadığı, Azerbaycan Türklerinin Türkleşmiş İranlılar olduğu düşüncesini empoze etmeye çalışarak ıspatlamak istemektedir. Bu durumda şöyle bir soru ortaya çıkmaktadır. İran'ı bu meselede tedirgin eden şey nedir?

20 Shabnam Yusifova, "The Recognition of the Independence of Azerbaijan Democratic Republic in Paris Peace Conference and the Attitude of Iran", *Mediterranean Journal of Social Sciences*, 5(19), Roma 2014, s. 356.

21 Hamid Ahmedi, İran: Ulusal Kimlik İnşası, Küre Yayınları, İstanbul 2009, s. 192.

İRAN'IN GÜNEY AZERBAJYAN EKSENLİ AZERBAJYAN STRATEJİSİ

İran'ın bu kadar endişelenmesinin nedeni, günümüzde ülkede 30 milyondan fazla Azerbaycan Türkünün yaşamasıdır. İran'daki Azerbaycan Türklerinin daha sık yaşadığı bölgeler Urmiye, Erdebil, Zencan, Gilan, Hemedan, Gezvin ve Tebriz olarak bilinmektedir. Bunun yanı sıra bazı araştırmacılara göre Tahran halkının 3'te 1'i Azerbaycan kökenli insanlardan oluşmaktadır.²² İran, bu kadar fazla nüfusun ülkede yaşamasını; söz konusu Azerbaycan Türklerinin kuzeyde yaşayan soydaşlarıyla birleşme isteğini; Azerbaycan'ın Pantürkizmi desteklemesini kendi ulusal güvenliğine tehdit olarak görmektedir. Bu nedenle, İran'da yaşayan Azerbaycan Türklerine yönelik daima sert bir strateji yürütülmeğe çalışılmıştır. Özellikle, bu kendini halen güncel olan Güney Azerbaycan meselesi ekseninde göstermektedir.

Bu sorunun tarihi aslında Azerbaycan'ın 1813 ve 1828 yıllarında Gülüstan²³ ve Türkmençay²⁴ anlaşmaları çerçevesinde bölünmesine dayanmaktadır.²⁵ Bu tarihlerden sonra yaşanan bölünme sonucu Azerbaycan toprakları Rus ve İranlılar arasında ikiye ayrılmış, kuzey kısım Rusların, güney kısım ise İranlıların kontrolünde kalmıştır. Kuzeydeki Azerbaycanlılar kendilerine yabancı olan bir ortamda zaman zaman mevcut sisteme adapte olmaya çalışmıştır. Güneyde ise köklü bir değişiklik olmamış ve orada yaşayan insanlar Fars yönteminde kalmaya devam etmiştir.

Böylece, Fars yönetimi altında yaşamaya devam eden Güney'deki Azerbaycan Türklerinin zamanla iki konuda endişeleri ortaya çıkmıştır. Bu önemli meselelerden biri onların Azerbaycan Türkü yerine Azeri şeklinde

22 James Minahan, *Encyclopedia of the Stateless Nations*, Greenwood Publishing Group, Westport 2002, s. 1765-1766.

23 Konu hakkında detaylı bilgi için bkz. "Treaty of Gulistan (1813)", *Ministry of Foreign Affairs*, <https://mfa.gov.az/files/shares/Treaty%20of%20Gulistan.pdf>, (Erişim Tarihi: 19.05.2020).

24 Konu hakkında detaylı bilgi için bkz. "Treaty of Turkmenchay (1828)", *Ministry of Foreign Affairs*, <https://mfa.gov.az/files/shares/Treaty%20of%20Turkmenchay.pdf>, (Erişim Tarihi: 19.05.2020).

25 Doğacan Başaran-Betül Karagöz Yerdelen, "İran'ın Dağlık Karabağ Politikası", Betül Karagöz Yerdelen, der., *III. Hocalı Soykırımı ve Türk Dünyası Sempozyumu E-Kitabı*, s. 210.

adlandırılmaları, diğeri ise kendi dillerinde eğitim alamamaları olmuştur. Bu soruna ilişkin defalarca itirazlar yapılmış ve hatta *Varlık* dergisinin yayın yönetmeni Cavad Heyeti hem etnik hem de dil açısından Türk ifadesinin kullanılmasının daha uygun olduğunu vurgulamıştır.²⁶ Görüldüğü üzere sorunun kökeninde Türkçülük ideolojisinin kabul edilmemesi ve Paniranizmin empoze edilmesi fikri yatmaktadır. Bu yüzden günümüzde de Güney’de yaşayan Azerbaycanlılara resmi olarak kendi ana dillerini kullanma hakkı verilmiş olmasına rağmen bu dilin konuşulmasında ve ulusal kimliklerinin belirlenmesinde bazı sınırlamalar getirilmiştir. Örneğin, Tebriz Üniversitesi’nde altı farklı dilin eğitimine yer verilmesine karşın Azerbaycan dilinde eğitim verilmesi engellenmiştir.

Tüm bunlara rağmen, Azerbaycanlı aydınlar kendi dillerinde “Ümid-i Zencan”, “Nevide-Azerbaycan” ve “Şems Tebriz” isimli gazeteler yayımlatmaya çalışmıştır. Bunun yanı sıra İran hükümeti Güney Azerbaycan’ı sürekli farklı bölgelere ayırarak burada yaşayan Azerbaycanlıları kendi dil ve kültüründen uzaklaştırmaya çalışmaktadır. Bu çerçevede, bölgelere Farsları yerleştirerek burada yaşayan Azerbaycan Türklerini asimile etmektedir. Bu strateji hatta 2002 yılında BM İnsan Hakları Komisyonu’nun İran Özel Temsilcisi Maurice Copthorne tarafından eleştirilmiştir. Copthorne, Azerbaycan Türklerinin kendi dilinde eğitim almalarının sınırlandırılmasının, çocuklara Türk isimleri verilmesinin engellenmesinin doğru olmadığını vurgulamıştır. Copthorne aynı zamanda, bölgedeki Türkçe yer isimlerinin Farsça isimlerle değiştirilmesini de kınamıştır.²⁷

Azerbaycan Türklerine yönelik kısıtlamalar bunlarla sınırlı kalmamış ve gittikçe daha aşağılayıcı bir boyut almıştır. Özellikle, 2006 yılında devlete ait basın organında yayınlanan ve Azerbaycan Türklerinden

26 Cevat Heyet, “Der Bareye Nam ve Mouveiyate Zabane Torkiye-Azerbaijani”, *Varlık Dergisi*, 3-4, 1982, s. 20-21.

27 Robert Olson, “The Azeri Question and Turkey-Iran Relations: 2000-2002”, *Nationalism and Ethnic Politics*, 8(4), 2002, s. 76.

İRAN'IN GÜNEY AZERBAJYAN EKSENLİ AZERBAJYAN STRATEJİSİ

hamamböceği olarak bahseden karikatür bunun en bariz örneğidir. Karikatürdeki böcek Azerbaycan Türkçesiyle konuşmuş ve böylece, söz konusu dilin anlaşılmadığı ve eğer İranlılar ülkelerini seviyorlarsa bu böcekleri öldürmeleri gerektiği vurgulanmıştır.²⁸ Bunu protesto etmek için insanların sokaklara dökülmesini İran hükümeti Fars hegemonyasına karşı bir tehdit olarak algılamış ve olaylara silahlı müdahalede bulunmuştur. Protestolar sonucunda elliden fazla insan hayatını kaybetmiş, binlerce kişi tutuklanmıştır. Karikatür krizi yaşandıktan sonra sorun Güney Azerbaycan ve İran açısından bazı sonuçlar ortaya çıkmıştır. Böylelikle;

- İlk defa Fars milleti, Türklerin bir bütün olduğunu görmüş ve onlarla karşı karşıya kalmıştır;
- İran tarihinde yeni dönemde ilk kez Azerbaycan Türklerinin kendi dillerine sahip çıkması toplumsal boyut almıştır;
- Tahran güvenlik güçleri ilk defa bir etnik grupla çatışmaya girmiştir;
- Güney Azerbaycan Türkleri coğrafi ve sosyal yaygınlıklarını ilk defa en geniş anlamda sergilemeye muvaffak olmuştur.

Bunun yanısıra Güney Azerbaycan sorununa ilişkin İran'da yaşayan Azerbaycan Türkleri arasında üç farklı çözüm önerisinin de bu dönemden sonra daha yaygın şekilde ortaya çıktığı söylenebilir.²⁹

- İran'da önemli görevleri üstlenen dini liderlerin, bürokratların ileri sürdüğü Birleşik İran tezi. Bu grubu oluşturanlar tüm İran'ın Türkleşmesi gerektiği fikrini savunmakta ve hatta İran'ın Kuzey Azerbaycan'la birleşmesini istemektedirler.
- İkinci çözüm önerisini destekleyenler İran'ın bölünmesinden daha

28 Jean-Christophe Peuch, "Iran: Cartoon Protests Point to Growing Frustration Among Azeris", *Radio Free Europe&Radio Liberty*, <https://www.rferl.org/a/1068797.html>, (Erişim Tarihi: 22.05.2020).

29 Nasib L. Nassibli, "Azerbaijan-Iran Relations: Challenges and Prospects", *Harvard Kennedy School Report*, 1999, s. 4.

çok endişe duyan grubu temsil etmektedir. Bunlar, Güney Azerbaycan meselesinin en makul çözüm yolu olarak Azerbaycan Türkleri dahil diğer etnik azınlıklara özerklik verilmesinden yanadır. Bu kesimlerin esas sloganı şöyledir: İran'a demokrasi, Güney Azerbaycan'a özerklik.

• Üçüncü çözüm yolu ise yeni siyasal gruplar ve teşkilatlar tarafından desteklenen *Bağımsız Güney Azerbaycan* ve *Birleşmiş Azerbaycan* fikirleridir. Siyasi teşkilatlar tarafından bu çözüm yolunun ileri sürülmesi, İran'da Azerbaycancılık ideolojisi kapsamında yeni bir aşamaya geldiğini göstermektedir. Çünkü böylesi teşkilatlar ulusal hedeflerine erişebilmek için askeri müdahale dahil her türlü yöntemi denemeye hazır olduklarını farklı araçlar vasıtasıyla defalarca dile getirmiştir.

Bu doğrultuda İran'ın esas amacı, Türkcülük ideolojisini bastırmak istemesi ve bölgede mevcut olan Türk varlığından rahatsızlık duymasındır, denilebilir. Böyle bir strateji uygulamakla hem kuzeyli hem de güneyli Azerbaycan Türkleri tarafından vurgulanan "Azerbaycan bir olsun" tezini yok etmek ve daima kendi parçası olarak gördüğü Azerbaycan üzerinde kontrolü ele almak isteyen İran, bu bölgeye dini, ekonomik ve siyasi ekseninde müdahale ederek burada etkin olmaya çalışmaktadır.

DİN (ŞİİLİK) EKSENİNDE YAŞANAN OLAYLAR

Azerbaycan, Şiiliğin hakim mezhebe dönüştüğü ve tarihin bir çok dönemlerinde çeşitli dinlere ev sahipliği yaptığı bir ülkedir. Zaman zaman Azerbaycan'da bir dinin diğerlerine baskın geldiği, zaman zaman bunun neredeyse eşit ölçüde yayılcılık gösterdiğine şahitlik edilmiştir. Anayasa'ya³⁰ göre din ile devlet işlerinin birbirinden ayrı olduğu, tüm dinlerin kanun önünde eşit olduğu ve tüm dinlere karşı hoşgörülü davranmak gerektiği belirtilmektedir. Bu anlamda Azerbaycan'da

30 "Madde 5: Devlet ve Dini Kurumlar", *Azerbaycan Cumhuriyeti Adalet Bakanlığı*, <http://www.e-qanun.az/framework/7649>, (Erişim Tarihi: 19.05.2020).

İRAN'IN GÜNEY AZERBAJCAN EKSENLİ AZERBAJCAN STRATEJİSİ

özellikle Şiilik hakim mezheptir. Din (Şiilik) ve mezhepsel ortaklık ise Azerbaycan-İran arasındaki ilişkileri daima etkilemektedir. Bu minvalde, İran da dini radikalizmi kullanarak Azerbaycan üzerinde kendi stratejisini uygulamaya çalışmaktadır. Dini radikalizm daha çok kendini dini siyasette göstermektedir ki, bu durumda din artık kendi sınırlarını aşmış, amaçlarından uzaklaşmış ve farklı yönlerde farklı şekiller almış olmaktadır.³¹ Azerbaycan'da dini radikalizm, bağımsızlığın yeniden elde edilmesinden bu yana zaman zaman açık şekilde tehdit olarak algılansa da genel itibariyle büyük bir etkiye ve krize neden olmamıştır.

1991 yılında bağımsızlığın ilanından sonra ülkede oluşan güç boşluğunu fırsat bilen bir çok dış merkezli dini teşkilatlar Azerbaycan'da misyoner faaliyetlerine başlamış ve zamanla bunlar kuramsallaşmıştır. Bu açıdan özellikle, İran'ın İslam Devrimi'ni yayma amacıyla Azerbaycan'ın farklı bölgelerinde etkili faaliyetleri olmuş ve bu faaliyetler esasen Azerbaycan'ın İran sınırına yakın olan güney bölgelerinde yoğunlaşmıştır. İran bu faaliyetlerini hem güney bölgesinde yerleşen mescitler hem de mollalar vasıtasıyla dini propoganda yapmak suretiyle gerçekleştirmiştir. Hatta bu kapsamda Tahran-İran rejimine sempatisi olan ve orada eğitim alan Azerbaycan mollalarını İran etkin şekilde propoganda aracı olarak kullanmaktadır. Özellikle, Azerbaycan'ın güneyinde yer alan illerden Masallı, Lenkeran, Celilabad, Neftçala, Salyan, Saatlı ve Sabirabad'da Şii mescitleri ve grupları daha çoktur.³²

Bu noktada, İran dini radikalizmi daha etkin şekilde kullanmak için Azerbaycan'da teşkilatlanma yoluna gitmiştir. Şöyle ki, Azerbaycan'da 1993 yılında "Vilayeti-fegh" isimli bir teşkilat kurulmuştur. Milli Güvenlik Bakanlığı'nın açıklamasına göre Hizbullah'a bağlı olan bu teşkilatın başında Tariyel Ramazanov isimli bir kişi durmaktaydı. 2000 yılına kadar faaliyet gösteren ve İran'dan destek alan bu teşkilat Milli Güvenlik Bakanlığı'nın

31 Elsever Samedov, "Dini Radikalizmle Mücadelede Çokkültürlü Değerlerin Yeri ve Rolü", *Devlet ve Din Dergisi*, 8, Bakü 2015, s. 48.

32 Svante E. Cornell, "The Politicization of Islam in Azerbaijan", *Silk Road Paper*, Washington 2006, s. 44.

(MGB) müdahil olmasıyla faaliyetlerini durdurmuştur. Tariyel Ramazanov ve bazı arkadaşları ülkeyi terk etmeyi başarmışlardır.³³ Bunun yanı sıra, Yardımlı'nın Arus ve Telavur köylerinde "İmani" cemiyeti kurulmuştur. 2001 yılında MGB'in izini sürmesi ve müdahalesiyle İran'a kaçan cemiyet üyeleri oradan Azerbaycan'a karşı kampanyalarına devam etmiş ve rehberleri bazı radyo kanallarında Azerbaycan'da İslam devleti kurmak istediklerini ve Azerbaycan devletini tanımadıklarını dile getirmiştir.³⁴ Yine aynı çerçevede Yardımlı'nın Mahmudavar ve Yeddioyma köylerinde "Hüseyniyye", Astara-Lenkeran-Masallı bölgelerinde 2000'lerde kurulan "Doktor Zöhtabi okulu" ve "Ensari okulu", 1999 yılında Masallı'nın Boradigah köyünde kurulan ve Hizbullah'ın bir kolu olan "Derviş" cemiyeti örnek olarak gösterilebilir.³⁵ Bu teşkilatlanmaların hepsi ya açık bir şekilde İran eğilimi içinde olmuş ya da oradan destek alarak İran'a yönelmişlerdir.

Bu tür teşkilatlanmaların yanı sıra İran aynı zamanda insanların beynini yıkayarak onlara İran rejimine sempati duymasını sağlamaya çalışmıştır. Bunun için de İran medreseleri etkin şekilde kullanılmaktadır. Bu ekseninde, 2002 yılında Azerbaycan'da altı yıldan fazla süredir yasal olarak çalışmayan 22 medrese kapatılmıştır.³⁶ Mescitler arasında ise özellikle, Cuma Mescidi'nin vurgulanması gerekmektedir. Çünkü, bu mescidin imamı olan İlgar İbrahimoğlu Azerbaycan'daki yasal olmayan Şii hareketin önderi olmuştur. İbrahimoğlu, 2003 yılında Cumhurbaşkanlığı Seçimleri zamanı İlham Aliyev'e karşı fikirler ileri sürdüğü gerekçesiyle ve insanları kendi etrafında toplayarak ona karşı bir cephe oluşturmak istemesinden dolayı beş yıllık hapis cezasına mahkum edilmiştir. İbrahimoğlu'nu Azerbaycan'da faaliyet gösteren diğer mollalardan farklı kılan şey onun Polonya'da insan hakları ve demokrasi üzerine eğitim alarak bunları İslami değerlerle birleştirmeye çalışmak istemesidir.³⁷

33 Arif Yunusov, *Azerbaycan'da İslam*, Sulh ve Demokratiya İnstitutu Neşriyatı, Bakü 2004, s. 218.

34 Yunusov, a.g.e., s. 220.

35 Yunusov, a.g.e., s. 221.

36 Cornell, a.g.m., s. 44.

37 Cornell, a.g.m., s. 58.

İRAN'IN GÜNEY AZERBAJCAN EKSENLİ AZERBAJCAN STRATEJİSİ

HİCAP OLAYLARI

Hicap olayları Azerbaycan'ın dinle ilgili yaşadığı sorunların başında gelen olaylardan biridir. 2010 yılının Kasım ayında dönemin Eğitim Bakanı Mısıf Merdanov, okul öğrencilerinin derslere üniformayla gelmesi gerektiği yönünde karar almıştır. Üniforma sistemine geçilmesine ilişkin olarak başörtülü kız öğrencilerin başörtülerini çıkarmaları talep edilmiş ve bunun üzerine ülke çapında bazı bölgelerde yıl sonuna kadar protestolar düzenlenmiştir.³⁸ İlk büyükçaplı protesto ise 10 Aralık 2010 tarihinde Eğitim Bakanlığı karşısında yapılmıştır. Yaklaşık 200 kişinin toplandığı protestoda polisle muhafazakarlar arasında çatışmalar yaşanmış ve olaylarda yaklaşık 20 kişi tutuklanmış, ardından serbest bırakılmışlardır.³⁹

İkinci büyük çaplı protesto 6 Mayıs 2011 tarihinde yine Eğitim Bakanlığı karşısında gerçekleştirilmiştir. Yaklaşık 100'e yakın muhafazakar vatandaş, bakanlık karşısında toplanarak "Başörtüsüne serbestlik" sloganları atmaya başlamıştır. Polisin sert müdahalesi sonucu taraflar arasında çıkan kavgada yaralananlar olmuş ve hapsedilenlere karşı ise bu kez cinayet davası açılmıştır.⁴⁰

İtirazların üçüncü dalgası 5 Ekim 2012 tarihinde yaşanmıştır. Bu kez de Eğitim Bakanlığı önünde toplanan 200'den fazla muhafazakar sopolarla protesto düzenleyerek "Başörtüsüne serbestlik" sloganları atmaya başlamış, polisin sert müdahalesi sonucu ise olaylar kanlı ve şiddetli bir biçimde bastırılmış⁴¹ ve olaylar sonucunda 35 kişi tutuklanmıştır.⁴²

38 "Gence, Masallı, Lenkeran ve Nardaranda Hicap Yasağına Karşı İtirazlar Oldu", *Azadlıq Radyosu*, <http://www.azadliq.org/content/article/2258013.html>, (Erişim Tarihi: 13.12.2020).

39 "Eğitim Bakanlığı Karşısında Hicap Protestosu", *Azadlıq Radyosu*, <http://www.azadliq.org/content/article/2244300.html>, (Erişim Tarihi: 20.05.2020).

40 "Dindarlara Cinayet Davası Açıldı", *Azadlıq Radyosu*, <http://www.azadliq.org/content/article/24093013.html>, (Erişim Tarihi: 19.05.2020).

41 "Bakü'de Hicaba Serbestlik: Kanlı Protesto", *Musavat*, http://musavat.com/news/olke/bakida-qanli-hicaba-azadliq-aksiyasi_134101.html, (Erişim Tarihi: 20.05.2020).

42 "Hicap Olaylarından 4 yıl Geçti", *Fakthaber İnternet Gazetesi*, http://faktxeber.com/hicab-aksiyasndan-4-il-tid_h453488.html, (Erişim Tarihi: 20.05.2020).

Hicap olayları, muhafazakarların yeri geldiğinde devletin kararlarına ve eğitimde seküler değerlerin onları ne denli kızdırabileceğine dair en net göstergedir. Aynı zamanda bu olaylar, düzenli ve daha hırslı şekilde devam eden protestoların, toplumsal çerçevede dindarların radikalleşme eğilimlerinin tehlikeli boyutlara ulaşabileceğine de işaret etmiştir.

EUROVISION OLAYI

Eurovision şarkı yarışmasının 2012 yılında Azerbaycan'da düzenleneceği daha bir yıl öncesinden belliydi. Ancak, o dönemde İran tarafından bu konuyla ilgili herhangi bir açıklama yapılmamasına karşın 2012 yılına gelindiğinde İran Parlamentosu Milletvekili Muhammed Keremirad açıklama yaparak bu yarışmanın ahlaki değerlere uygun olmadığı, Azerbaycan'da yaşayan çoğu Şii nüfusun göz önünde bulundurularak Batı tarafından ileri sürülen bu tuzağa düşülmemesi gerektiği vurgulanmıştır.⁴³ Azerbaycan tarafı ise İran'ı ülkenin iç işlerine müdahale etmekte suçlamıştır.⁴⁴ Bunun yanı sıra İranlı mollalar Avrupa'dan Azerbaycan'a gelecek olan eşcinsellere dikkat çekerek onların sokaklarda protesto yapacakları yönünde de propagandalar yapmaya başlamıştır. Aynı zamanda İran'da düzenlenen şiir yarışmasına katılan iki Azerbaycanlı şairin ortadan kaybolması, Azerbaycan'a karşı sergilenen olumsuz tutumun göstergesi olarak kayıtlara geçmiştir. Daha sonra İran tarafı bu şairlerin uyuşturucu ticaretiyle meşgul oldukları ve İsrail istihbarat teşkilatı olan Mossad için casusluk yaptıkları için tutuklandıklarını açıklamıştır. Ancak akıllara gelen ilk fikir, bu iki şairin Eurovision yarışmasının kurbanı olmasıdır. Bunun yanı sıra Eurovision finalinden hemen önce 22 kişi daha İran için hassas olan değerlere dokundukları gerekçesiyle tutuklanmıştır. Bunun ardından Azerbaycan MGB, bu olayın doğrudan İran Devrim Muhafızları

43 "İran-Azerbaycan İlişkileri Hakta Rapor", *Kafkazinfo*, <https://qafqazinfo.az/news/detail/iran-azerbaycan-munasibetleri-ile-bagli-hesabat-21-sehife-22645>, (Erişim Tarihi: 20.05.2020).

44 "İran ile Azerbaycan Arasındaki Gerginlik Azalıyor", *BBC News Azerbaijan*, https://www.bbc.com/azeri/azerbaijan/2012/06/120625_iran_azerbaijan, (Erişim Tarihi: 20.05.2020).

İRAN'IN GÜNEY AZERBAYCAN EKSENLİ AZERBAYCAN STRATEJİSİ

Ordusu tarafından organize edildiğine dair bir bildiri yayınlamıştır. Tüm bunlar aslında İran'ın Azerbaycan'ın Batı yönlü stratejisine karşı sergilediği tutumu yansıtmaktadır.

NARDARAN OLAYI

Nardaran, eskiden beri Bakü'de Şii mezhebinin en güçlü olduğu bölgelerden biri olagelmıştır. Burada yaşayan nüfuzun dindar olması ve özellikle de dini eğitim almak için İran'ın onlara destek vermesi, devlet tarafından bu bölgenin sıkı denetim altında tutulmasına neden olmuştur. Özellikle, yaşanan Hicap olaylarıyla yeniden gündeme gelen Nardaran köyü, 2015 yılının sonlarında dikkatleri üzerine çekmiştir. Şöyle ki, 26 Kasım 2015 tarihinde polis elde ettiği istihbarat doğrultusunda köye baskın yapmıştır. Burada esas amaç, Nardaran'da faaliyet gösteren "Müslüman Birliği" teşkilatının etkisiz hale getirilmesi ve başta Taleh Bağırzade olmakla teşkilatın liderlerinin ve üyelerinin ele geçirilmesi olmuştur. Düzenlenen baskında karşı tarafın direniş göstermesiyle olaylar silahlı çatışmaya dönüşmüştür. Çıkan çatışmada 2'si polis toplam 6 kişi hayatını kaybetmiş⁴⁵ ve bir kaç kişi yaralanmıştır. Bunun yanı sıra polis operasyonun düzenlendiği yerden çok sayıda silah, el bombası ele geçirmiş ve Taleh Bağırzade'nin de aralarında bulunduğu 14 kişi tutuklanmıştır. Bu kişilere, Anayasa'nın zor yoluyla değiştirilmesi, ülkede şeriat devleti kurulması girişimi, üst düzey hükümet yetkililerine terör saldırısının planlanması, hükümete karşı darbe girişimi ve halkı isyana teşvik suçlamalarıyla dava açılmıştır.⁴⁶

Nardaran olayları sonucunda Azerbaycan devleti, yıllardan beridir bir türlü gücünü ortaya koyamadığı köyde fiili olarak yönetimi ele geçirmiştir.

45 "Nardaran'daki Çatışmada 6 Kişi Ölmüştür", *BBC News Azerbaijan*, https://www.bbc.com/azeri/azerbaijan/2015/11/151126_nardaran_clashes, (Erişim Tarihi: 20.05.2020).

46 "İçişleri Bakanlığı ve Baş Savcılık Nardaran Olaylarıyla İlgili Açıklama Yaptı", *Musavat*, http://musavat.com/news/olke/din-ve-bash-prokurorluq-nardaran-hadisesi-ile-bagli-melumat-yaydi-6-olu-2-yarali_307691.html, (Erişim Tarihi: 15.12.2020).

Her zaman İran'ın "arka bahçesi" olarak adlandırılan Nardaran olayları karşısında İran Parlamentosu Güvenlik Komisyonu'nun komutanı Mansur Hegigetpur, konuyla ilgili açıklama yaparak tutuklananları savunmaya başlamış ve Azerbaycan tarafını kınamıştır. İranlı yetkili şunları kaydetmiştir: *Bir yandan Azerbaycan eşcinsellere özgürlük verirken, diğer yandan Şiilere karşı şiddet kullanmaktadır. Yapılan bu tür eylemlerin çok kötü sonuçları olacaktır.*

Azerbaycan, Nardaran olaylarıyla hem kendi bağımsızlığı için gizli bir tehdit olarak algıladığı İran'ın gücünü zayıflatmış, hem de kendine karşı olası bir halk ayaklanması riskini ortadan kaldırmıştır. Bu olaylardan sonra 4 Aralık 2015 tarihinde Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in imzasıyla "Din Özgürlüğü" hakkındaki kanunda değişiklikler yapılmıştır. Bu kapsamda 21. maddenin 3. fıkrası şu şekilde düzenlenmiştir: *"İslam dinine ait ayin ve merasimler yalnız Azerbaycan vatandaşları tarafından yapılabilir. Yabancı ülkede dini eğitim almış Azerbaycan vatandaşlarının İslam dinine ait merasimler yapması yasaktır".* Aynı maddenin 7. fıkrasında ise *"İbadethaneler dışında, toplum içerisinde dini sloganların atılması ve diğer dini simgelerin gösterilmesi yasaktır. Dini bayraklar yalnız ibadethanelerin, dini kurum ve merkezlerin kapalı alanlarına asılabilir."* şeklinde değişiklik yapılmıştır.⁴⁷

Azerbaycan'ın söz konusu yasal düzenlemeleri getirmesi yalnızca Nardaran olayından kaynaklanmamaktadır. Azerbaycan İslami modelin en uygun ve modern olanını ülkede uygulamaya çalışmaktadır. Bu yüzden getirilen bazı yasal değişiklikler dinin kısıtlanması anlamına gelmemektedir. Çünkü Azerbaycan'da din devlet işlerinden ayrılmıştır ve her zaman devlet, dine saygı göstermeye çalışmaktadır.

47 "Din Serbestliği Üzerine Azerbaycan Cumhuriyeti Kanununda Değişiklikler Yapılması Hakkında", *Azerbaycan Cumhuriyeti Adalet Bakanlığı*, <http://e-qanun.az/framework/31521>, (Erişim Tarihi: 20.05.2020).

ENERJİ SORUNU EKSENİNDE HAZAR

Hazar dünyada zengin hidrokarbon rezervine sahip olan ve jeostratejik önemi sebebiyle günümüzde devletlerin ilgi odağında olan bir havzadır. Statüsü yakın zamanda kesinleşen Hazar Denizi, ismini aynı coğrafyada kurulmuş olan Hazar Devleti'nden almaktadır.⁴⁸ Stratejik açıdan tampon bir bölgede bulunan Hazar, petrol ve doğal gaz sahaları ve boru hatlarıyla birlikte balık çeşitliğini de (Dünya havyar ihtiyacının yüzde 90'ı Hazar bölgesinden karşılanmaktadır)⁴⁹ bünyesinde barındırması sebebiyle hem kıyıdaş hem de Hazar'a kıyısı olmayan devletler için önemli bir havza haline gelmiştir.

Körfez petrolüne bir alternatif olarak ileri sürülen ve en büyük iç deniz olan Hazar, Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve Sovyetler'in dağılmasıyla birlikte bağımsızlığına kavuşan kıyıdaş devletlerin dış politika doktrininde güncel bir sorun gibi değerlendirilmeye başlanmıştır.⁵⁰ Ancak, taraflar arasında farklı dönemlerde ikili ve çok taraflı görüşmeler düzenlense de İran ve Türkmenistan'ın uzlaşmaz bir tavır sergilemesi üzerine sorunun çözüme kavuşturulmasında ortak bir mutabakata varılması zorlaşmıştır. 2000'li yıllardaki görüşmelerden sonra Hazar'ın hukuki statüsüyle ilgili 14 Mayıs 2003 tarihinde Rusya, Azerbaycan ve Kazakistan arasında anlaşmaya varılmıştır.⁵¹ Ancak, kuzeydeki bu mutabakata karşın İran ve Türkmenistan anlaşmada yer almamıştır. Bu noktada özellikle İran'ın tutumuna vurgu yapılması gerekmektedir. Çünkü İran aynı zamanda hem Azerbaycan hem de Türkmenistan'la uzlaşmaz bir tutum sergilemiş, Hazar'ın eşit kullanımından yana olduğunu ve diğer alternatiflerin adil

48 Selim Han Yeniçun, "Enerji Jeo-Politik: Hazar Havzası Kaynakları Üzerine Temel Stratejiler", *Enerji Hukuku Dergisi*, 2(1), 2013, s. 2.

49 Selçuk Çolakoğlu, "Uluslararası Hukukta Hazar'ın Statüsü Sorunu", *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 53(1-4), 1998, s. 108.

50 Onur Ciddi, *Hazar'ın Hukuki Statüsünün Belirlenmesi Sorunu*, Yakın Doğu Üniversitesi Yayınları, Lefkoşa 2017, s. 6.

51 Araz Aslanlı, "Jeosiyasi Rekabet ve Jeoekonomik Çıkarlar Ekseninde Hazar Havzasının Gordi Düyümü", *Konrad-Adenauer-Stiftung*, 2014, s. 24.

olmayacağını iddia etmiştir. Bu çerçevede İran tarafı 1921 ve 1940 anlaşmalarına atıfta bulunarak Hazar'da paylaşım için yeni düzenlemelere gerek olmadığı düşüncesini savunmuştur.⁵²

İran'ın böylesi bir tutum sergilemesi, hem Batı destekli enerji projelerinin Hazar'dan geçmesini engellemek istemesinden hem de Hazar'dan daha çok pay almak istemesinden kaynaklanmıştır. Ayrıca, onun bu tutumunda Rusya'yla benzer politikalar içinde olsalar da kendi doğalgaz kaynaklarını göz önünde bulundurduğunda Rusya'nın, İran gazının uluslararası pazarlara çıkışını zorlaştırıcı faaliyetlerde bulunacağından kuşku duymasının büyük etkisi olmuştur. Ancak, uluslararası konjonktürün karmaşık olduğu bir zamanda özellikle İran, içerisinde bulunduğu kısıktan çıkmak ve çevrenişlik hissinden kurtulmak için Hazar konusunda uzlaşmacı bir tutum sergileme yolunu seçmiş ve bölgesel işbirliğinden yana olduğunu göstermiştir. Bu çerçevede, temelleri 2017 yılında atılan Hazar Konvansiyonu kıyıdaş devletlerce 12 Ağustos 2018 tarihinde kabul edilmiştir.⁵³ Bu konvansiyona göre, Hazar'ın ne tam olarak deniz ne de göl olarak nitelendirilmesi doğru olmadığından onun uluslararası hukuk çerçevesinde özel yapıya sahip olan bir havza olarak değerlendirilmesi kararı alınmıştır.

SİYASAL TARAFİLİK EKSENİNDE KARABAĞ SORUNU

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra bağımsızlığına kavuşan devletlerden biri de Ermenistan olmuştur. İran, kendi iç çıkarlarından dolayı, hatta dış güvenlik politikasının ana eksenini oluşturan din (Şiilik) faktörünü ikinci plana iterek siyasal tarafilık ekseninde Azerbaycan'a rağmen Ermenistan'la olan ilişkilerini geliştirmekten yana olmuştur. Konuyla ilgili

52 Atay Akdevelioğlu, "İran İslam Cumhuriyeti'nin Orta Asya ve Azerbaycan Politikaları", *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 1(2), 2004, s. 144.

53 Firdes Şeyda Kahraman, "Hazar Denizi'nin Hukuki Statüsü", *KAÜİİBFD*, 11(21), 2020, s. 437.

İRAN'IN GÜNEY AZERBAJYAN EKSENİ AZERBAJYAN STRATEJİSİ

literatürlerde dikkat çeken en önemli husus, bu iki ülke arasındaki ilişkilerin daha çok “Çok İyi Komşu: İran-Ermenistan”; İran-Azerbaycan ilişkilerinin ise “*Samimi Uyuşmazlık*” başlığı altında ele alınmış olmasıdır.⁵⁴ Böylesi tanımlamalarda bile ülkeler arasında bir siyasal taraflılığın olduğu açıkça görülmektedir.

Ermenistan açısından bakıldığı zaman iki ülke arasındaki ilişki daha çok zorunluluk nedeniyle gelişmektedir. Çünkü Ermenistan Batı yönümlü istekleri ile realist gereksinimleri arasında bir denge kurmaya çalışmaktadır. Bu nedenle Ermenistan, çok vektörlü bir dış politika doktrini çerçevesinde İran'la olan ilişkilerini genişletmek istemektedir. Bunun yanı sıra Türkiye ile Azerbaycan arasında mevcut stratejik partnerliğe dayanan ilişkilere karşın Tahran da Erivan'la olan ilişkilerini daha da geliştirmeye çalışmaktadır. Bu eksenle İran'ın Ermenistan'a verdiği siyasi destek Dağlık Karabağ Sorunu'nda onun taraf tutmasıyla değerlendirilebilir. Dağlık Karabağ Sorunu, 1992 yılına kadar bölgesel bir sorun olarak nitelendirilmiş ve büyük ölçüde Rusya'nın kontrolünde kalmıştır. Ancak 1992 yılında Azerbaycan ve Ermenistan'ın Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı'na (AGİT) üye olmasından sonra Dağlık Karabağ uluslararası sorun olarak tanımlanmıştır.⁵⁵

İran, Karabağ politikasını hem bölgede istikrarsızlığın hem de bölgeye yabancı güçlerin müdahalesinin önlenmesi üzerine kurmuştur. Bunun sağlanması için İran bir taraftan sorunun çözümüne yönelik arabuluculuk yapmış, diğer taraftansa Azerbaycan'a karşı Ermenistan'ı desteklemiştir. Bu eksenle İran, Karabağ Savaşı'nı durdurmak ve barışı sağlamak için 1991 ve 1992 yıllarında birkaç defa arabuluculuk girişiminde bulunmuş, ancak taraflar arasında varılan anlaşmanın daha mürekkebi kurumadan

54 Mohammad-Reza Djalili, “Iran and the Caucasus: Maintaining Some Pragmatism”, *The Quarterly Journal*, 3, 2002, s. 50-53.

55 “Organization for Security and Cooperation in Europe (OSCE)-Azerbaijan Relations”, *Ministry of Foreign Affairs*, <https://mfa.gov.az/en/content/170/organization-for-security-and-cooperation-in-europe-osce-azerbaijan-relations>, (Erişim Tarihi: 20.05.2020).

Ermenistan tarafından Hocalı kuşatması gerçekleştirilmiştir. Sonraki girişimlerde de aynı sonuca varılmış ve bu defa da Dağlık Karabağ için stratejik öneme haiz olan Şuşa şehri işgal edilmiştir. Karabağ Sorunu'nda Ermenilere önemli avantajlar sağlayan bu arabuluculuk, Azerbaycan'da İran'la ilgili olumsuz imaj oluşmasına neden olmuştur. İran sonradan birkaç defa arabuluculuk girişiminde bulunmak istese de bu kez Azerbaycan tarafı buna olumsuz yaklaşmıştır. İran'ın Azerbaycan'a rağmen Karabağ Savaşı'nda Ermenistan'ın yanında yer almasının bir dizi nedeni bulunmaktadır:⁵⁶

- 1991 yılından bu yana Azerbaycan'ın Batı yönlü siyasi strateji uygulamaya çalışması ve Batı destekli enerji projelerini gerçekleştirmek istemesi (bu yüzden İran, Azerbaycan'ı denetim altında tutmak için onun düşmanına doğru yakınlaşma stratejisini seçmiştir.)
- Azerbaycan Türklerinin İslami modeli değil de Pantürkizmi destekleyerek Türkçülük\Azerbaycancılık ideolojisini benimsemesi.
- İran'da 30 milyondan fazla Azerbaycan Türkünün yaşaması ve onların bağımsızlık taleplerine karşın gelecekte kuzey Azerbaycan'la birleşme isteğinin yok edilmesi.

Bu minvalde, İran son dönemlerde Azerbaycan-Ermenistan sınırında çıkan çatışmalardan sonra da konuya ilişkin tutumunu açık bir şekilde ortaya koymuştur. Bu, hem Nisan 2016 tarihinde yaşanan 4 günlük savaşın ardından İranlı yetkililerle Ermenistan Savunma Bakanı arasında Moskova'da yapılan görüşmede,⁵⁷ hem de sonraki aylarda Ruhani tarafından İran ve Ermenistan arasında mevcut olan vize muafiyetine dikkat çekilmesiyle kendini göstermiştir. Ayrıca 27 Eylül 2020 tarihinde gerçekleşen ve Karabağ'ın işgaline son veren Vatan Savaşı çerçevesinde

56 Alberto Priego, "Armenia-Iran relations and Their Implications for Nagorno-Karabakh", *Comentarios UNISCI*, 1, Madrid 2007, s. 1-2.

57 Hazel Çağan Elbir, "Son Yıllarda Sıklık Kazanan İran-Ermenistan İlişkilerinin Gelişimi", *AVİM Yorum*, 60, Ankara 2016, s. 2.

İRAN'IN GÜNEY AZERBAJYAN EKSENLİ AZERBAJYAN STRATEJİSİ

İran'ın tutumu bir kez daha belli olmuştur. Özellikle, son savaş zamanı İran, Ermenistan sınırını kapatmamış ve insani yardım adı altında askeri mühimatın Ermenistan'a ulaştırılması için olanak yaratmıştır. Bu durum Güney Azerbaycan Türklerinin sokaklara dökülmesine neden olmuş ve "Nurdüz gerek kapansın" gibi sloganlar atmışlardır. Aslında tüm bunlar, İran'ın herşeye rağmen Ermenistan'la ilişkilerin geliştirilmesinden yana olduğunu ve hangi tarafta yer aldığını açıkça gözler önüne sermiştir.

SONUÇ

Bazı araştırmacılar tarafından Azerbaycan-İran ilişkilerinin tarihsel determinizm çerçevesinde irdelenmesi gerektiğine vurgu yapılsa da günümüz gerçeklerinde bunun değişkenlik arzettiğinin söylenmesi gerekmektedir. Çünkü uluslararası sistemde değişiklikler yaşanmasıyla orantılı olarak son 100 yılda iki ülke arasındaki mevcut ilişkileri etkileyen faktörler de değişmiştir. Bu yıllar ekseninde Azerbaycan'ın kuzeyi bağımsızlığına kavuşmuşken, güneyi hala İran'ın egemenliği altındadır. Bu süreçte İran da aynı kalmamış, ülkenin hem iç hem dış güvenlik stratejinde değişiklikler yaşanmıştır. Günümüz gerçeklerine uygun biçimde İran, dış güvenlik stratejisi çerçevesinde hem yeni hem de klasik olarak nitelendirilen yöntem ve araçlara başvurmaktadır. Ayrıca İran, bu stratejiyi çıkarlarının bulunduğu, kolaylıkla etki etme imkanına sahip olduğu bölgeler üzerinde kullanmaya çalışmaktadır.

Bu bölgelerden biri de genel anlamda Güney Kafkasya ve özel anlamda ise Azerbaycan'dır. Azerbaycan, İran için bir tampon bölge rolünü oynamaktadır. Çünkü Azerbaycan, bölgede kontrolü ele almak ve dini, etnik, ekonomik ve askeri avantajlarını kullanarak bölge ülkeleri üzerinde kendi etkinliğini oluşturmak istemektedir. Dahası Azerbaycan, Güney Kafkasya'da Batılı devletlere ve ABD'ye karşı bir set oluşturulması noktasında oldukça avantajlı bir jeostratejik konuma sahiptir. Bu nedenle İran, Türkçülük\Azerbaycancılık ideolojisini kendi içinde parçalamaya

çalışarak özellikle din faktörü üzerinden Azerbaycan'ı kendi kontrolü altında tutmaya çalışmaktadır. Bu bağlamda İran, Şiiliği hem eğitimsel anlamda kullanmakta hem de insanlar üzerinde baskı yaratarak onları İslami değerlere daha çok yönleltmektedir.

Aynı zamanda İran yönetimi, beynin yıkama faaliyetleri kapsamında, özellikle de "Büyük Şeytan" olarak nitelendirdiği ABD'nin ve "Küçük Şeytan" olarak nitelendirdiği İsrail'in Azerbaycan halkının gözünde küçük düşürülmesi adına farklı siyasi ve dini içerikli kitapları sınırdan illegal şekilde Azerbaycan tarafına geçirmektedir. İran, söz konusu propaganda yöntemiyle Azerbaycan'ı kontrolde tutmak ve Ermenistan'la da mevcut olan iyi komşuluk ilişkisinden yararlanmak istemektedir. Böylece Tahran, Güney Kafkasya'da kendisi tarafından diğer devletlere karşı bir çember oluşturulmasını hedeflemektedir. İran bu stratejiyle Azerbaycan'ın daha fazla Türkleştirilmesini önlemeye çalışmakta ve Türkiye'yi bölgeden uzak tutmak istemektedir. Bu noktada İran'ın da göz önünde bulundurması gereken çok önemli bir husus vardır. Bu da Türkiye ile Azerbaycan arasında varolan diplomatik ilişkilerden ziyade her alanda mevcut olan stratejik partnerlik olgusunun yıkılmasının imkansız olmasıdır.

İRAN'IN GÜNEY AZERBAYCAN EKSENLİ AZERBAYCAN STRATEJİSİ

KAYNAKÇA

"Bakü'de Hicaba Serbestlik: Kanlı Protesto", *Musavat*, (Erişim Tarihi: 20.05.2020).

"Din Serbestliği Üzerine Azerbaycan Cumhuriyeti Kanununda Değişiklikler Yapılması Hakkında", *Azerbaycan Cumhuriyeti Adalet Bakanlığı*, <http://e-qanun.az/framework/31521>, (Erişim Tarihi: 20.05.2020).

"Dindarlara Cinayet Davası Açıldı", *Azadlıq Radyosu*, <http://www.azadliq.org/content/article/24093013.html>, (Erişim Tarihi: 19.05.2020).

"Eğitim Bakanlığı Karşısında Hicap Protestosu", *Azadlıq Radyosu*, <http://www.azadliq.org/content/article/2244300.html>, (Erişim Tarihi: 20.05.2020).

"Gence, Masallı, Lenkeran ve Nardaranda Hicap Yasağına Karşı İtirazlar Oldu", *Azadlıq Radyosu*, <http://www.azadliq.org/content/article/2258013.html>, (Erişim Tarihi: 13.12.2020).

"Hicap Olaylarından 4 yıl Geçti", *Fakthaber İnternet Gazetesi*, http://faktxeber.com/hicab-aksiyasndan-4-il-td_h453488.html, (Erişim Tarihi:20.05.2020).

"İçişleri Bakanlığı ve Baş Savcılık Nardaran Olaylarıyla İlgili Açıklama Yaptı", *Musavat*, http://musavat.com/news/olke/din-ve-bash-prokurorluq-nardaran-hadisesi-ile-bagli-melumat-yaydi-6-olu-2-yarali_307691.html, (Erişim Tarihi: 20.05.2020).

"İran ile Azerbaycan Arasındaki Gerginlik Azalıyor", *BBC News Azerbaycan*, https://www.bbc.com/azeri/azerbaijan/2012/06/120625_iran_azerbaijan, (Erişim Tarihi: 20.05.2020).

"İran-Azerbaycan İlişkileri Hakta Rapor", *Kafkazinfo*, <https://qafqazinfo.az/news/detail/iran-azerbaycan-munasibetleri-ile-bagli-hesabat-21-sehife-22645>, (Erişim Tarihi: 20.05.2020).

BÖLGESEL ARAŞTIRMALAR DERGİSİ

“Madde 5: Devlet ve Dini Kurumlar”, *Azerbaycan Cumhuriyeti Adalet Bakanlığı*, <http://www.e-qanun.az/framework/7649>, (Erişim Tarihi: 19.05.2020).

“Nardaran’daki Çatışmada 6 Kişi Ölmüştür”, *BBC News Azerbaycan*, https://www.bbc.com/azeri/azerbaijan/2015/11/151126_nardaran_clashes, (Erişim Tarihi: 20.05.2020).

“Organization for Security and Cooperation in Europe (OSCE)-Azerbaijan Relations”, *Ministry of Foreign Affairs*, <https://mfa.gov.az/en/content/170/organization-for-security-and-cooperation-in-europe-osce-azerbaijan-relations>, (Erişim Tarihi: 20.05.2020).

“Treaty of Gulistan (1813)”, *Ministry of Foreign Affairs*, <https://mfa.gov.az/files/shares/Treaty%20of%20Gulistan.pdf>, (Erişim Tarihi: 19.05.2020).

“Treaty of Turkmenchay (1828)”, *Ministry of Foreign Affairs*, <https://mfa.gov.az/files/shares/Treaty%20of%20Turkmenchay.pdf>, (Erişim Tarihi: 19.05.2020).

ABRAHAMIAN, Ervand, *A History of Modern Iran*, Cambridge University Press, New York 2008.

AHMADI, Hamid, “The Politics of Ethnic Nationalism in Iran”, Carleton University, Department of Political Science, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ottawa-Ontario 1995.

AHMEDI, Hamid, *İran: Ulusal Kimlik İnşası*, Küre Yayınları, İstanbul 2009.

AKDEVELİOĞLU, Atay, “İran İslam Cumhuriyeti’nin Orta Asya ve Azerbaycan Politikaları”, *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 1(2), 2004, s. 129-160.

ASLANLI, Araz, “Jeosiyasi Rekabet ve Jeoekonomik Çıkarlar Ekseninde Hazar Havzasının Gordi Düyümü”, *Konrad-Adenauer-Stiftung*, 2014, s. 6-44.

■ Nazrin ALIZADA
Mehmet Seyfettin EROL

İRAN'IN GÜNEY AZERBAJCAN EKSENLİ AZERBAJCAN STRATEJİSİ

BAŞARAN, Doğacan, "Realizm-İdealizm İkilemi Bağlamında İran'ın Dış Politika Yönelimlerine Teorik Bir Bakış", *Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, 1(2), İran Özel Sayısı, 2017, s. 220-244.

BAŞARAN, Doğacan-Betül Karagöz Yerdelen, "İran'ın Dağlık Karabağ Politikası", Betül Karagöz Yerdelen, der., *III. Hocalı Soykırımı ve Türk Dünyası Sempozyumu E-Kitabı*, s. 207-220.

BLAGA, Rafael, *Handbook of Iranian People*, Yeni Zamanlar Dağıtım, 1997.

CİDDİ, Onur, *Hazar'ın Hukuki Statüsünün Belirlenmesi Sorunu*, Yakın Doğu Üniversitesi Yayınları, Lefkoşa 2017.

CLAWSON, P., der., *Iran's Strategic Intentions and Capabilities*, McNair Paper Institute for National Strategic Studies National Defense University, Washington 1994.

CORNELL, Svante E., "The Politicization of Islam in Azerbaijan", *Silk Road Paper*, 2006.

ÇAĞAN ELBİR, Hazel, "Son Yıllarda Sıklık Kazanan İran-Ermenistan İlişkilerinin Gelişimi", *AVİM Yorum*, 60, Ankara 2016.

ÇELİK, Kadir Ertaç-Mehmet Seyfettin Erol, "Kuşak-Yol Girişimi Bağlamında ABD'nin İran Politikasının Analizi", *Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 2019, s. 11-41.

ÇELİK, Kadir Ertaç, "İslam Devrimi Sonrası İran'da Kimlik ve Dış Politika: Konstrüktivist Bir Bakış", *Bölgesel Çalışmalar Dergisi*, 1(1), 2016, s. 251-274.

ÇOLAKOĞLU, Selçuk, "Uluslararası Hukukta Hazar'ın Statüsü Sorunu", *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 53(1-4), 1998, s. 107-119.

DAVOODI, Taghi, "Political and Cultural Relations between Iran and Azerbaijan: A Review", *International Journal of Humanities and Cultural Studies*, Özel Sayı, 2016, s. 1997-2004.

BÖLGESEL ARAŞTIRMALAR DERGİSİ

DENİZ, Yıldırım, "Ortadoğu'daki Çatışmalara Devletlerin ve Devlet Dışı Aktörlerin Etkileri", *TESAM Akademi Dergisi*, 3(1), 2016, s. 129-145.

DJALILI, Mohammad-Reza, "Iran and the Caucasus: Maintaining Some Pragmatism", *The Quarterly Journal*, 3, 2002, s. 49-57.

EROL, Mehmet Seyfettin, "ABD-İran Krizindeki Üç Kritik Soru: Hangi İran? Nasıl Bir İran? Kimin İran'ı?", *Anadolu Ajansı*, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/abd-iran-krizindeki-uc-kritik-soru-hangi-iran-nasil-bir-iran-kimin-iran-i/1702076>, (Erişim Tarihi: 23.05.2020).

GÜRSON, Poyraz, "İran'ın Azerbaycan Meselesi", *C4 Defence Akademik Rapor*, 4, 2013.

HEYET, Cevat, "Der Bareye Nam ve Mouveiyate Zabane Torkiye-Azerbajani", *Varlık Dergisi*, 3-4, 1982.

KAHRAMAN, Firdes Şeyda, "Hazar Denizi'nin Hukuki Statüsü", *KAÜİİBFD*, 11(21), 2020, s. 434-468.

KESKİN, Arif, "Şii Jeopolitiği ve İran", *Avrasya Dosyası*, 13(3), 2007, s. 65-100.

LASHAKI, Abdollah Baei vd., "The Roots of Tension in South Caucasus: The Case of Iran-Azerbaijan Relationship", *Journal of Politics and Law*, 6(4), 2013, s. 141-149.

MINAHAN, James, *Encyclopedia of the Stateless Nations*, Greenwood Publishing Group, Westport 2002.

NASSIBLI, Nasib L., "Azerbaijan-Iran Relations: Challenges and Prospects" *Harvard Kennedy School Report*, 1999.

NOOR, Muhammad Asif, "Pakistan-Azerbaijan Relations Reaching a New Momentum, New Spring", *Azernews*, <https://www.azernews.az/analysis/80123.html>, (Erişim Tarihi: 07.01.2021).

İRAN'IN GÜNEY AZERBAJCAN EKSENLİ AZERBAJCAN STRATEJİSİ

NURUZZAMAN, Mohammad, "Iran on the Global Stage: Assessing Iranian Power and Its Limitations", *Pakistan Journal of International Relations*, 1(1), 2009, s. 5-27.

OLSON, Robert, "The Azeri Question and Turkey-Iran Relations: 2000-2002", *Nationalism and Ethnic Politics*, 8(4), 2002, s. 61-85.

ÖZGÜN, Faruk, *Küresel Terör*, Okumuş Adam Yayınları, İstanbul 2001.

PEUCH, Jean-Christophe, "Iran: Cartoon Protests Point to Growing Frustration Among Azeris", *Radio Free Europe&Radio Liberty*, <https://www.rferl.org/a/1068797.html>, (Erişim Tarihi: 22.05.2020).

PRIEGO, Alberto, "Armenia-Iran Relations and Their Implications for Nagorno-Karabakh", *Comentarios UNISCI*, 1, Madrid 2007.

SAMEDOV, Elsever, "Dini Radikalizmle Mücadelede Çokkültürlü Değerlerin Yeri ve Rolü", *Devlet ve Din Dergisi*, 8, Bakü 2015, s. 13-23.

SHAFFER, Brenda, "The Islamic Republic of Iran: Is It Really?", Brenda Shaffer, der., *The Limits of Culture: Islam and Foreign Policy*, The MIT Press, Cambridge 2006, s. 219-239.

YENİACUN, Selim Han, "Enerji Jeo-Politiği:Hazar Havzası Kaynakları Üzerine Temel Stratejiler", *Enerji Hukuku Dergisi*, 2(1), 2013, s. 176-187.

YUNUSOV, Arif, *Azerbaycan'da İslam*, Sulh ve Demokratiya İnstitutu Neşriyatı, Bakü 2004.

YUSIFOVA, Shabnam, "The Recognition of the Independence of Azerbaijan Democratic Republic in Paris Peace Conference and the Attitude of Iran", *Mediterranean Journal of Social Sciences*, 5(19), Roma 2014, s. 355-364.

STRUCTURED ABSTRACT

Each country forms its own security policy in the direction of its internal political interests. Simultaneously, states try to make themselves attractive in front of other states by introducing new perspectives to its foreign security policy in the axis of internal needs. However, if this is not possible, the method of creating pressure on other states by using tools with political and religious motifs becomes influential in the line with today's realities. One of the states that utilizes this method effectively is the Islamic Republic of Iran.

Because of its geopolitical and strategic advantages, Iran is a state that does not want to be unraveled the problems without it in the regions where it has own interests. And also, Iran has a mechanism of influence upon the decisions in the regional context. Having such strategic goals pushed Iran towards reshaping its security policy. In this axis, Iran has preferred the way of increasing the regional intervention mechanism by using methods and tools that are compatible with today's realities. As a matter of fact, Iran's ambition to increase its influence by using the political and religious tools on Azerbaijan, which has a common history, culture and religion.

The fact that makes Azerbaijan important for Iran is the presence of Azerbaijani Turks under the sovereignty of Iran and the region called Southern Azerbaijan. These are contradicting its national interests. In this axis, the reasons hidden behind Iran's anxiety towards this issue can be evaluated within the political framework. Because, especially towards the end of the 20th century, the demolition of the Berlin wall and then the unification of the two German lands created the idea of uniting around national interests among the Azerbaijani Turks who are living in a divided side. This encouraged them to unite North and South Azerbaijan under the name of "United Azerbaijan". However, developments in the international

İRAN'IN GÜNEY AZERBAYCAN EKSENLİ AZERBAYCAN STRATEJİSİ

political arena have brought the events to a completely different dimension. Following this, the process of dissolution of the Soviet Union also led to the independence of the Turkic Republics and thus Azerbaijan gained its independence in 1991. Iran recognized the independence of Azerbaijan on December 25, 1991, and diplomatic ties between the two countries were established on March 12, 1992.

Considering Azerbaijan as a part of its former lands, Iran's recognition of its independence and establishing diplomatic relations is entirely due to its requirement. There are two main nuances that reveal this necessity. One of these is about Azerbaijan's adoption of a more Western-oriented administrative method. And the second one relates to the existing strategic partnership with Turkey. Specifically, after the collapse of the Soviet communist regime, Turkey's ambitions for getting influence over the South Caucasus and Central Asia with the direction of ideological struggle made second nuance much more effective in Iran's Azerbaijan strategy.

Therefore, some researchers emphasize that Azerbaijan-Iran relations should be examined within the framework of historical determinism. However, it must be said that this varies in today's realities. Because, in proportion to the changes in the international system, the factors affecting the existing relations between the two countries have also changed in the last 100 years. On the axis of these years, while the north of Azerbaijan has gained its independence, its south is still under Iran's sovereignty. At the same time, Iran did not stay the same either. There were changes in its security policy strategy implemented in the axis of both internal and external policy. Thus, in accordance with today's realities, Iran uses methods and tools that are described as both new and classical within the framework of its foreign security policy. And tries to use this strategy on regions where it has interests and the potentiality to influence easily.

Generally, one of such region is the South Caucasus and particularly is Azerbaijan. Azerbaijan plays the role of a buffer zone for Iran. Because, Azerbaijan is a country for Iran with its geostrategic location that has a potential for creating a barrier against Western states and the USA via using religious, ethnic, economic and military advantages. For this reason, Iran tries to break down the ideology of Turkism \Azerbaijanism and keep Azerbaijan under its control, especially through the religious factor. In this axis, Iran attempts to use Shiisim both in the aspect of education and other sectors. At the same time, the Iranian administration illegally passes books with different political and religious content to the Azerbaijani side in order to brainwash of people. With this, Iran tries to humiliate both country of Evil axis in the eyes of the Azerbaijani people.

By keeping Azerbaijan under control through such propaganda and making much more attention to the good neighborly relations with Armenia, Iran is trying to create the basis for the strategy of forming a defensive barrier against other states in the South Caucasus. At the same time, with this strategy Iran is trying to prevent Turkification of Azerbaijan under the effect of Turkey and also wants to keep away Turkey from the region. However, the events that happened in the context of Karabakh war have brought Turkey one of the guarantors of providing security in this region. At the same time, there is a very important nuance that Iran must pay attention at this framework. This is about the relationship between Azerbaijan and Turkey not only diplomatic agenda but also in every step of strategic partnership.